

Re/okupacija javnega prostora s sovraštvom in etničnim čiščenjem: pot v etnofašizem

Študija primera: Banja Luka

Namesto uvoda

Prispevek je del avtorjeve magistrske raziskave, ki poteka v okviru podiplomskega študija na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Predstavi poskuša naravo, intenzivnost in posledice povezave med produkcijo in konzumacijo etno-religijskih grafitov, sloganov in nalepk na eni ter produkcije in konzumacije sporočil politične elite v javnem in medijskem prostoru na drugi strani. Je poskus prikaza načina, na katerega medsebojno povezana sporočila okupirajo in osvajajo javni, družbeni in politični prostor ter proizvajajo etnokracijo v današnji Bosni in Hercegovini (v nadaljevanju BiH). Prispevek poskuša tudi razkrinkati zablode in mite, ki jih elita Republike Srbske (v nadaljevanju RS) vsiljuje državljanom, pripadnikom srbskega ljudstva na avtorjevem dvorišču, in razkriti, kako elita zlorablja človeška čustva, vojne tragedije, žrtve, nacionalne občutke, individualne in kolektivne spomine, kulturo ter radikalizira ljudstvo do zaželenih stopnje, v kateri lahko totalitarna in etno-fašistična sporočila opravičujemo z razpoloženjem množic, sčasoma pa je nemogoče razložiti, kaj je nastalo prej: sporočilo elite ali ulice.

Etnofašizem v štirih podobah

V štirih sklopih bom predstavil in primerjal sporočila in narative ulice (etno-religijskih grafitov, sloganov in nalepk) in popnacionalistična sporočila in ravnanja elite RS. Ti sklopi so: sporočila etno-političnega tradicionalizma, ozemeljske kontinuitete in legitimnosti; sporočila strahu in prezira do drugačnih, ki vključujejo občutke ogroženosti, frustracije in zarot; sporočila, ki legitimirajo vojno in zločine, junaštvo in obsesivni *perpetuum bellum*; ter sporočila iracionalizma, zavračanja modernosti in čaščenja fašizma.

Gradivo sem razporedil tako, da podobe najprej pokažejo sporočilo ulice, nato pa sporočilo politične elite; sledi avtorjev spremni zapis. Zaradi prostorskih omejitev ni bilo mogoče vključiti vsega zbranega gradiva, zato sem izbral le tisti del, ki najbolj predstavlja ključna sporočila ulice in elite.

Sliki 1 in 2: Grafiti v središču mesta, nastali med letoma 2008 in 2012.

Slika 3: Uradna sporočila elite na ulici – Banja Luka je bila in bo ostala srbska. Imena okoli 250 ulic in 8 naselj, ki niso bila dovolj »srbska«, so spremenili.

Prva podoba: etno-politični tradicionalizem, ozemeljska kontinuiteta in legitimnost

Politične težnje, družbena, medijska in institucionalna realnost RS so podobno kot v drugih evropskih državah v nenehnem iskanju dovolj obsežne tradicije, ki bi predstavljala »ratio« obstoja in geneze RS. Njen nastanek, ko je bila »homogenizirana in zaokrožena« v krvavi vojni in »legitimirana« z daytonskim »mirom«, politični eliti vsiljuje utrujajočo nalogo nenehnega osmišljanja novoreka, retorike in sporočil, s katerimi bi ljudstvu razložila razloge zanj. Kot politična Šeherezada, bi lahko dodali. Potreba po novoreku se sčasoma zgolj povečuje: ta »nova« retorika pa ni povsem nova, saj se opira na staro, podobno narativnost in mite, ki jim pripisuje nove vloge, perspektive in razširjena pričakovanja. Prvo skupino sporočil, tj. prvo podobo etno-fašizma, imenujem *etno-politični tradicionalizem, ozemeljska kontinuiteta in legitimnost*. V to skupino prištevam narativnosti, predstave, vizualne kode, simbole in izjave, izrečene v javnem prostoru, ki poskušajo definirati, »čigavo« in »zakaj« je to ozemlje, da bi »nerazsvetljenim« »razkrili« zgodovinsko-politično, tradicionalno in demografsko upravičenost sedanjega etnično čistega ozemlja RS in mesta Banja Luka ter hkrati potrdili »naravnost« in »normalnost« etno-religijske homogenizacije ozemlja.

Večinoma mladi avtorji grafitov jasno izražajo mnenje o tem, čigava je Banja Luka, čigavo je ozemlje in kdo je izbranec, ki lahko na tem ozemlju etnično dominira (Sliki 1 in 2). Zelo neposredno definirajo, kdo je »pravoverni« Banjalučan. Predpisan je tudi način navijanja za lokalni nogometni klub, ki je enak navijanju »pravih« Srbov – pomagata naj bog in cerkev, vse drugo je krivoverstvo. Avtorji nedvomno sporočajo, da za muslimane oziroma Bošnjake (v nadaljevanju Muslimani), Hrvate in vse druge iz nekoč skupne in multietnične (danes srbske) Banja Luke ter za podpornike nekoč skupnega in multietničnega (danes srbskega) nogometnega kluba Borac ni več prostora.

To si tipična izključujoča se sporočila, ki imajo štiri pomene, pomembne za bosansko-hercegovski (v nadaljevanju BH) kontekst. Prvič, ustvarjanje samoumevnosti: kdo je v te kraje »prišel prvi«, kdo je »tukaj od začetka« in kdo je »prišel potem«; torej, kdo ima pravico do dežele in mesta. Tisti, ki so prišli zadnji, morajo prvi oditi, kar pa ni mogoče brez nasilja. Drugič, pretirano poudarjanje kulturne in politične pripadnosti ozemlja Srbom, kar

se počne na neverjetno amnezichen način. Ozemlje in mesto se prisvajata, kot da ne bi Srbi tu živeli že stoletja in kot da ne bi imeli pravice odločanja že pred letom 1992, ampak si jo morajo še priorbiti. Zaradi te pravice se dovoljujejo in opravičujejo nasilje, vojna, destrukcija, etnično

čiščenje in homogenizacija oziroma obramba etnično očiščenega ozemlja. Tretjič, sporočila ulice govorijo o potrebi srbskega političnega korpusa (kot ga razumejo avtorji grafitov), da živi na svojem ozemlju in sam v svojem enoumnem kolektivizmu sprejema politične odločitve. Brez tistih drugih, nesrbov, nepravoslavcev in vseh drugih. Sporočajo, da je to edini način za *serbian way of life* ter da se vse religijske, etnične in mitološke zadeve, ki so bile nekoč (in so običajno v vsaki meščanski družbi) rezervirane za zasebno in poljavno sfero, vključi v javno sfero, se jih podružbi in potem še podržavi. Četrtrič, »naravno in normalno« naj bi bilo, da določeno ozemlje, kot je RS (v sakralizirani in enoumno kolektivizirani družbi, v kateri svoj *way of life* živijo in se o njem v prvi vrsti odločajo predvsem Srbi), ki je že »stoletja srbsko«, v neopaznem esencialističnem pretoku zgodovine od »nas« k »naši preteklosti« postane del stoletne in še starejše srbske matice – Srbije. Sprva z odcepitvijo od BiH in potem s pripojitvijo k matici.

Zdi se, da ta sporočila ulice ne le proizvajajo ali razkrivajo pomene, temveč da so proizvod srbske politične elite, ki tako legitimira RS in sebe ter zagotavlja poljubno etno-politično tradicijo in kontinuiteto. Avtorji grafitov ne reproducirajo le dominantnih sporočil srbskih političnih voditeljev in verskih dostojanstvenikov (Slika 3). Iz prve podobe je razvidno, da elita s pomočjo politično-pravnih simbolov, nazivov in objektov *srbizira*, sakralizira in unificira javni prostor, v katerem je zelo težko biti drugačen, saj se drugačne (na njihovo nesrečo) v tovrstnem kolektivizmu razkrije in marginalizira.¹ Elita v takšnem kolektiviziranem zvaru vleče politične, kulturne in etnične vzporednice in enačaje med Banja Luko ter RS danes in Vrbasko banovino v Kraljevini Jugoslaviji (to je še posebej značilno in reprezentativno za današnjo Banja Luko, ki je glavno mesto RS). Elita kot zidake selektivnega in povezujočega spomina ponuja simbole, kot so spomenik in ulica Bana Milosavljevića (prvi ban Vrbaske banovine), ulico Bana Lazarevića,² kip in ulico Kralja Petra I. Karadorđevića, simbola Kraljevine Jugoslavije in Srbije, prenovljeni Hram Kristusa Odrešenika, novozgrajene pravoslavne cerkve v središču Banja Luke³ in številne druge simbole.⁴ Z njihovo pomočjo se Banja Luka in RS pripisuje etno-politična tradicija kraljeve in srbske Vrbaske banovine, ki nedvomno upravičuje obstoj RS. Določeni deli elite posegajo še globlje v preteklost in po današnji RS iščejo stare »nemanjiške« samostane in pobožne ustanove, odkrivajo »srbske« in »pravoslavne« nagrobnike in srednjeveška pokopališča pod džamijami; o Bosni govorijo kot o srbski nacionalni dediščini Nemanjićev ali dediščini srbske pravoslavne cerkve in tako naprej. Nekateri se ne vračajo v preteklost, temveč proizvajajo preteklost v sedanosti, obnavljajo porušena svetišča in gradijo nove pravoslavne cerkve le lučaj od kulturnozgodovinskih spomenikov, kot je trdnjava Kastel. Nova cerkev tako črpa zgodovinsko vrednost od Kastela, Kastel pa v hipu deluje bolj »srbski«. Medijske in institucionalne narativnosti spremljajo dogodke in podpirajo zgodovinskost in tradicionalizem RS

¹ Primer tega je in sprememba grba Banja Luke leta 1992: iz univerzalnega je nastal religijski, narodnjaški, mononacionalni znak. Na novem grbu se poleg obrisa trdnjave Kastel kot osrednji simbol pojavi tudi ljudski simbol, s katerim se lahko poistovetijo pripadniki srbskega naroda: nacionalno-religijski simbol srbske pravoslavne cerkve od začetka 19. stoletja do danes – križ s štirimi cirilničnimi C-ji.

² Očeta srbskega intelektualca Predraga Lazarevića, ki je v zgodnjih 90. letih prejšnjega stoletja hujskal Srbe z etnofašističnimi govori o ogroženosti. Danes je član Akademije znanosti in umetnosti RS.

³ Primer tega je sakralizacija javnega prostora in posrbljenje trdnjave Kastel: nova pravoslavna cerkev v bližini trdnjave, kjer doslej ni bilo podobnih cerkva – trdnjava je iz obdobja Osmanov, vendar jo sestavljajo tudi bogate antične, zgodnje-krščanske in srednjeveške plasti. Na mestu, kjer je bila zgrajena, je bil majhen park z bronstnim kipcem, imenovanim »Banjalučanka«.

⁴ Kot je bil simbolični spektakel elite ob 80. obletnici muzeja Republike Srbije (nekdanjega Muzeja Bosanske Krajine), ko so odprli jubilejno razstavo »Vrbaska banovina«. Nebojša Radmanović, član predsedstva BiH iz srbskih vrst, je takrat dejal: »Ne praznujemo zgolj 80 let Muzeja RS, marveč 80 let organiziranega kulturnega razvoja Banja Luke, zato je tisto, kar imamo sedaj, dokaz tradicije in duhovnosti, ki ju ne smemo pozabiti. Banja Luka je pred 81 leti prvič postala glavno mesto tedanje Vrbaske banovine, danes pa je glavno mesto Republike Srbije, ki z velikim koraki hodi v smeri razvite evropske regije.« (Radmanović v Rajković, 2010a)

Sliki 4 in 5: Grafiti v središču mesta, nastali med letoma 2008 in 2012.

kot naravnega naslednika Vrbaske banovine, ki je naravni podaljšek solunske fronte, ki je nadaljevanje sarajevskega atentata, ki je nadaljevanje nevesinjske puške, ki je ... V tej liniji so tudi nazivi in jubileji kulturnih ustanov, kot so Zavod za varstvo spomenikov, Muzej RS (pred kratkim je obeležil 80. obletnico ustanovitve) in Muzej sodobne umetnosti RS (ustanovljen pred 40 leti). Te narativnosti se reproducirajo z atributom republike »Srbske«, z ustavno definicijo RS kot »države srbskega ljudstva«, z grbom RS, grbom mesta Banja Luke in z novimi nazivi banjaluških ulic, s katerih je izbrisana skoraj vsaka muslimanska, hrvaška, slovenska in makedonska značilnost. Nova imena v ospredje javnega prostora potiskajo izključno srbske etno-religijske in zgodovinsko ustrezne značilnosti in identifikacijske poteze.

S procesom nasilnega spominjanja ali re/produciranja spomina tako ulica kot tudi elita dosejata, da se ideje in spomini na druge manj pomembne, »turške«, socialistične, internacionalne ter v splošnem »nesrbske« epohe, dogodke, osebnosti in narativnosti počasi pozabljajo. Da bi se te nove »nesrbske« luknje v kulturnem spominu zapolnile, elita proizvaja nezdružljive, sinkretistične kombinacije, (i)racionalizacije in parafraze zgodovinskih dogodkov, narativnosti ter tradicionalnih srbskih kulturnih vzorcev in praks, ki jih seveda spremljata neizogibna reinterpetacija in mitologizacija. Tako elita preoblikuje stare mite in ustvarja novo popmitologijo, grafiti pa jo v navezi z neizbežnim sovražnim govorom reproducirajo na ulicah. Spomin je posiljen in etnično čiščenje je uspelo. Vse skupaj spominja na šalo, ki se v Banja Luki pripoveduje že od vojne: tisti, ki so se rodili v Banja Luki v drugi polovici sedemdesetih let, ne pomnijo Tita; tisti, rojeni v prvi polovici osemdesetih let, se ne spomnijo sarajevske olimpijade; rojeni v drugi polovici osemdesetih let se ne spomnijo več Muslimanov. Kruto in fašistično, a žal resnično.

Druga podoba: strah in prezir do drugačnih, ogroženost, frustracije in zarote

Omenjene predstave o kulturni, etnični in zgodovinsko-politični tradiciji in temeljih RS morda namigujejo, da sporočila elite in banjaluških ulic govorijo o kulturni in politični »emancipaciji«. Zato druga podoba nadaljuje prvo. Emancipacija naj bi opisovala proces kulturnopolitične osvoboditve izpod nazadnjaške, konservativne prakse ali podrejenega statusa, ki ga spremljajo politično-pravni mehanizmi in jamstva (Sliki 4 in 5). In zares: srbska politična in verska elita v BiH že 20 let vztraja na tem in dokazuje, da je bilo v socialistični, avstro-ogrski in še posebej v osmanski BiH srbsko ljudstvo vselej ogroženo in zasluženo (»biološko«, »gensko«, ekonomsko in kulturnopolitično), zdaj pa končno doživlja nacionalno »emancipacijo«. Z »biološkega« vidika se poudarja ogroženost zaradi rodnosti Muslimanov in demografskih izgub Srbov med drugo svetovno vojno.

Z »genskega« vidika se poudarja škodljiv vpliv etnično mešanih zakonov na »srbski etnični korpus«. Z »ekonomskega« vidika sta poudarjeni muslimanska dominacija v gospodarstvu BiH in fevdalna institucija begov; s kulturnopolitičnega vidika se največja nevarnost za srbsko ljudstvo skriva v ateizmu, sekularizmu, meščanski in neetnični identiteti, marginalizaciji v političnih strukturah nekdanje SR in sedanje BiH, v identiteti Bošnjakov, bosanskem jeziku in tako naprej. Da bi »emancipacija ljudstva« to tudi postala, mora obstajati nekdo ali nekaj, kar dominira nad ljudstvom in ga ogroža, od česar se je treba »emancipirati«. V tem primeru je za elito RS zelo primerno obdobje Osmanov, saj narativnost o ekonomski in tehnološki zaostalosti, družbeno-politični konservativnosti tega obdobja in sistema z javne, politične ravni aplicira na zasebno, religijsko in biološko. Dogaja se preprosta transpozicija značilnosti z objekta na subjekt, zato elita RS vse težave sedanje BiH in Srbov ne prepozna v zaostalosti in konservativnosti Osmanskega imperija, temveč v »zaostalih« in »nazadnjaških« Muslimanih, v njihovih religijskih, kulturnih in bioloških značilnostih od vekomaj. Elita ne želi razumeti, da so bili kristjani in Muslimani preprosta raja, turški podložniki, ki so delili ekonomske in kulturne prakse »tega zaostalega in nazadnjaškega sistema« in so tistemu obdobju skupaj dali svoj etno-kulturni pečat. Elita namesto tega sporoča, da za nazadnjaštvo ne morejo biti odgovorni kristjani in njihove kulturne prakse, saj so bili ti v turških časih v podrejenem položaju in zato domnevno tudi bolj podobni Evropi.⁵

Sedanja elita RS fevdalno podrejenost, ki je imela nekoč močne ekonomske in razredne temelje, predstavlja novim generacijam kot zatiranje in poniževanje predvsem na etnični in religijski podlagi. Ideje o ogroženosti, podjarmljenju in zatiranju, ki so ga nad »našimi« izvajali »nazadnjaški drugi«, pri ljudstvu povzroča občutek kolektivnega prezira do »teh drugih«. Vse esencalistične in mitološke težave srbske elite v BiH so osredotočene na obdobje Osmanov, zato so podobna stališča posebej razvidna v odnosu do državljanov Muslimanov, do njihove religijske in etnične identitete, jezika in do vsega, kar ima naziv »bosansko«, »bošnjaško« ali »Bosna«. Na podlagi takšnih idej sedanja elita RS celotni BiH (posebej Muslimanom) pripisuje nazadnjaške, orientalske in ovirajoče značilnosti. Pri tem zanika državljsko, brezentitetno in multietnično izkušnjo »talilnega lonca« Banja Luke in BiH. Te predstave vselej podpirajo v intelektualni in akademski eliti sprejete teze in ideje o neobstoječi in marginalni, nacionalno-politični in državljski oziroma nacionalni identiteti Muslimanov, o iznajdenem in manjvrednem bosanskem ali bošnjaškem jeziku in o Muslimanih kot poturčencih, potomcih islamiziranih Srbov. Cilj tega freudovskega »narcisizma majhnih razlik« je poglobitev razlik med državljeni, pripadniki naroda in verniki, da bi se vplivalo na prostorsko homogenizacijo nacije.

Prezir in neznanje pogosto spremlja strah. Politični eliti RS je zaradi prezira in negativnih predhodkov o Muslimanih in z dodatkom »narcisizma majhnih razlik« pogosto uspevalo ustvariti in

⁵ Le nekaj primerov takšnih sporočil elitističnega in esencalističnega razsvetljevanja in skrbi:

- Na enem od blogov Rajka Vasića, sekretarja in dežurnega ideologa Dodikovega SNSD, lahko beremo: »... Zaradi te sarajevske osmanske oblastnosti, genske značilnosti sarajevskega političnega kroga, BiH ne bo nikoli obstajala. Ne bo niti Bosna ...« (Vasić, 2012)

- Milorad Dodik za radio Slobodna Evropa pravi: »... Boj Bošnjakov za identifikacijo je v tesni povezavi z ustvarjanjem kakršnekoli BiH. Tega ljudstva ni nikjer, je le v BiH. Ta narod se je sam razglasil za narod leta 1993. Oni ne gradijo lastne identitete brez uničevanja identitete drugih konstitutivnih narodov ...« (Radio Slobodna Evropa, 2012) Leto pred tem v Nezavisnih novinah beremo: »Predsednik Republike Srbske in voditelj Zveze neodvisnih socialdemokratov (SNSD) Milorad Dodik je izjavil, da bi BiH čez 20 let lahko postala izključno bošnjaška dežela, v primeru ukinitve principa sorazmerja kot osnove za formiranje državnih institucij ...« (Nezavisne novine, 2011)

- Nikolo Pejakovića v delu kasneje umaknjene kolumne skrbi zaradi mešanih zakonov: »... Zaman so starejši opominjali, ne poroči se z Vlahinjo. Ne poroči se z Muslimanko. Ne poroči se s Hrvatice. Ne poroči se s Srbkinjo. Sine, ne naredi tega, rotim te v imenu mleka, s katerim sem te dojila, so govorile matere. Toda zaman. Sinovi so odgovarjali, da ljubejo dekleta in da ljubezen ne pozna meja. Že drži, a ljubezen ni umska zaostalost ...« (Pejaković, 2012)

materializirati večnega in močnega sovražnika svojega ljudstva. Tako postane državljan muslimanske veroizpovedi, ki je bil še do včeraj le sosed, čez noč »ustaš, balija, Turek«, prvobitni sovražnik, na katerega je treba čim prej streljati. Ko steče kri, postanejo predstave o sovražniku še resničnejše, saj je strah pred njim materializiran in nas povezuje v homogeno celoto na enem, »s krvjo zaznamovanem« ozemlju. Umberto Eco poudarja, da se mora sovražnik čim bolj razlikovati od »nas«; zaželeno je tudi dolgoletno zgodovinsko zatiranje in poniževanje »naših« zaradi sovražnikove premoči. Naš sovražnik mora biti močan tudi danes, a ne preveč, ker ga morajo »naši« naposled premagati. Zaželeno je tudi, da ne deluje sam, temveč snuje mednarodne zarote proti nam (Eco, 1995). Med ljudmi se tako nenehno proizvaja strah pred »nacionalnim sovražnikom« in pred vsem drugačnim, širi se nestrpnost, ustvarja se potreba po konfliktu in poudarja »edina prava pot za našo skupnost«. Elita iz globin zgodovinske dediščine ljudstvu streže predstave o stoletnih sovražnikih: Turkih, begih, Muslimanih, Nemcih, Madžarih, Hrvatih, katoliški cerkvi in tako naprej. Elita RS obstoječi strah, občutek ponižanja in predstave o sovražnikovi moči in protisrbski zaroti še dodatno razpihuje z zgodbami o izgubi kulturne, religijske in jezikovne identitete srbskega ljudstva znotraj BiH (če izvezemo RS in njeno elito), o »beli kugi«, ki uničuje biološki korpus srbskega ljudstva, o zaroti muslimanskih držav, ki naj bi v BiH ustanovile evropsko bazo za širjenje terorizma in džihada. Neizogibne so tudi zgodbe o ustaškem pogromu v drugi svetovni vojni (ki se je nadaljeval leta 1991 in katerega posledica je bil pregon Srbov s Hrvaške, zdaj pa grozi tudi iz BiH) ter o močnih svetovnih sovražnikih na čelu z ZDA, CIO, Nemčijo, Vatikanom in naftnimi lobiji, ki so zaroteni proti Srbom in so že raztrgali Jugoslavijo, satanizirali Srbe ter pomagali Hrvatom in Muslimanom. Zdaj isti sovražniki silijo Srbe, da »živijo s Hrvati in Muslimani v BiH«. Elita RS pa seveda razpolaga tudi s seznamom prijateljev, med katerimi sta Rusija in Izrael, saj »brez naših prijateljev ni končne zmage«.

Navsezadnje prezir, strah in močni sovražniki ustvarjajo nacionalni, kulturni in biološki elitizem. S poudarjanjem razlik in vsiljevanjem prezira in strahu se ljudstvo prepričuje v pravilno, boljše prihodnost in superiornost »naše« etno-politične in etno-religijske pozicije. Močnejši ko je »naš« sovražnik, večja je »naša« superiornost. Ta proizvaja tudi kolektivno občutje zgodovinske nepravčnosti, poniževanja in zatiranja, ki naj bi se dogajalo z razlogom. Ta je pogosto globoko mističen in potencialno »emancipatoren«. Ponižano in podjarmljeno ljudstvo je »pravično«, je »ljudstvo – čuvaj izročila«, ima zmeraj prav in nikoli ne naredi napake. Ponižano ljudstvo je moralni zmagovalec, ki nikoli ne zagreši zločina. Je najbolj miroljubno in strpno. Ko imamo »zatirano« in »pravično« ljudstvo, ki zelo dobro pozna svoje zatiralce in njihovo »zaostalo in manjvredno« kulturnozgodovinsko in religijsko pozicijo, ljudstvo, ki ima jasno idejo o neprekinjenem zgodovinskem poreklu, ljudstvo, ki pozna svoje stoletne sovražnike in ima dovolj moči, da se jim upre ali jih vsaj moralno premaga, potem imamo kmalu tudi ljudstvo elit in elitno ljudstvo. Imamo nekakšno etno-religijsko, zgodovinsko in prostorsko konstanto in monolitnost ter moralno (in še kakšno) čistost. To spremljajo distorzicne in poenostavljene podobe o spopadu monolitnih etno-religijskih kultur, v kateri ena od njiju še iz časov kosovske bitke ogroža drugo. Potem se pokaže tudi »končna resnica«: da RS predstavlja najmlajši košček te monolitne srbske kulture, nekaj, o čemer sta Knez Lazar ali Kralj Petar sanjarila pred pomembnimi bitkami. Pokaže se, da je RS ultimativna pot in edino jamstvo kulturne in politične emancipacije srbskega ljudstva in obstoja famoznega *serbian way of life* na tem bregu Drine. Za politično in intelektualno elito ni pomembno, da horizont sedanost in logika realnosti, ki jo živimo, ne temeljita na interpretaciji zgodovinskih artefaktov in dogodkov od preteklosti k sedanosti, temveč obratno. Ne pomeni jim veliko, da zaradi njihovega etno-centričnega in

etno-ekskluzivističnega blebetanja in kodiranja ljudstvo njihova sporočila pozneje dekodira, konzumira in reproducira na najbolj vulgaren in nasilen način: skozi nestrpnost, prezir in sovraštvo, ki ga izraža na zidovih in ulicah.

Tretja podoba: legitimacija vojne in zločinov, junaštvo in obsesivni *perpetuum bellum*

Prvi dve podobi etnofašizma prikazujeta sporočila ulice in politične elite. Ne glede na to, kako skrb zbujajoči se zdita, ju lahko umestimo v manj travmatičen družbeno-politični kontekst, v katerem ni spominov na vojno in zločine. Na primer v kontekst neke evropske države, kot so Avstrija, Belgija ali Finska. Tretja podoba etnofašizma in njena sporočila pa se neposredno nanašajo na vojne strahote, krvave vojaške zločine, pridobitve in »uspehe« zadnje in vseh drugih vojn. Politična elita RS z ustvarjem teh sporočil nadleguje svoje ljudstvo z idejami in narativnostmi, ki o državljanski in kriminalni vojni in napadih na BiH med letoma 1992 in 1995 govorijo kot o svobodoljubni, častni in domovinski vojni, »brez katere na tem območju ne bi bilo Srbov«. Stalna konotacija sporočil je sinkretično predstavljanje vojne v BiH kot nadaljevanja »srbskih« svobodnjaških in antiokupatorskih teženj in narodnoosvobodilne vojne (in obenem izpuščanje revolucije). (Sliki 6 in 7) Politična in (še bolj izrazito) akademska elita zadnjo vojno interpretira kot nadaljevanje druge

Sliki 6 in 7: Grafiti v središču mesta, nastali med letoma 2008 in 2012.

Slika 8: Elita ne dvomi o izgubi: zemljevid srbskih ozemelj, ki ga je leta 1994 naredil banjaluški demograf Stevo Pašalić.

⁶ Primer 1: Vojna, Mladić in Karadžić so dobri, trdi elita: Izjava Milorada Dodika ob vidovdanskem praznovanju, dnevu zavetnika vojske Republike Srbske (ki je bila del oboroženih sil BiH in ne obstaja že 6 let), o delitvi slavske pogače v samostanu Dobrun: »... Čas je pokazal, da smo imeli prav, ko smo leta 1992 z vojsko Republike Srbske začeli obrambo srbskega ozemlja v BiH. Zato Republika Srbska nikoli ne sme biti postavljena pod vprašaj, ker če je ne bi bilo, tukaj ne bi bilo več Srbov ali bi jih bilo zgolj toliko, kot jih je v Federaciji BiH. Gre za čudovit načrt tedanjega političnega in vojaškega vodstva, ki je združilo moči, dalo vse od sebe in ustvarilo srbsko državo na tem bregu Drine ...« (Višegrad, gradski portal, 2011)

Primer 2: Sporočilo borčevske organizacije RS s proslavljanja Mitrovdana: »Tako kot se je veliki sveti mučenik Dimitrije žrtvoval za krščanstvo, so se srbski bojevnik v domovinski vojni žrtvovali za svoje ljudstvo in Republiko Srbsko. Mi smo jo ustvarili, mi jo bomo branili.« (Boračka organizacija RS, 2008)

svetovne vojne: atribut fašistov in antifašistov poljubno pripisuje določenim gibanjem in skupinam, potem jih preprosto aplicira na družbeno-politični kontekst zadnje vojne v BiH. Naenkrat najbolj zloglasni srbski in črnogorski četniški vodje in kolaboracionisti postajajo junaki, antifašisti in »dobri fantje«, vsi Hrvati iz tega obdobja postajajo ustaši, vsi Muslimani, ki niso bili ustaši, postajajo del divizije »handžarjev«. Za elito RS je partizansko gibanje v največji meri srbsko uporniško gibanje, komunizem pa so jim vsilili Hrvatje in Slovenci: so Srbi, ki so sprejeli komunistično ideologijo in bili »v zablodi, ki jo je njihovo ljudstvo drago plačalo«. Elita RS ne zna in ne želi razmišljati zunaj etničnih kategorij in etnicizirane razlage druge svetovne vojne preprosto aplicira na devetdeseta leta prejšnjega stoletja. Po njihovi interpretaciji so bili vsi »hrvaški separatisti« (tradicionalno) klerikalni ustaši in vsi Muslimani islamizirani fundamentalisti, ki so bili že leta 1941 združeni proti Srbom.

Neizogiben motiv te shizofrene naracije je tudi Jasenovac, ki je iz simbola trpljenja srbskega, judovskega in romskega prebivalstva, hrvaških antifašistov in drugih postal vulgarno sredstvo za zgodovinsko-politična obračunavanja in patološko argumentacijo za poudarjanje vzrokov in posledic ter merjenje kolektivne krivde in pravic. Vulgarno mešetarjenje s pojmom Jasenovca je v

drugi polovici osemdesetih letih dvajsetega stoletja začela že beograjska politična, akademska in verska elita; elita RS na teh idejah parazitira in od njih živi. Tudi tu gre za nasilje nad spominom: obsesivno se želi pozabiti več deset tisoč hrvaških in muslimanskih partizanov, antifašistov in številnih vodij antifašističnega upora. Da bi zgodovina NOB današnjim generacijam delovala bolj »srbsko«, je elita RS poskrbela, da se iz javnega prostora, imen ulic in uradnih narativnosti izključijo vsi nesrbski heroji NOB, hkrati pa je padle nesrečnike iz kriminalne vojne razglašala za junake, po njih poimenovala ulice, nekega oficirja JLA pa razglasila za narodnega heroja. V javnih institucijah se številni lokalni spomeniki in spominske plošče padlim srbskim borcem med letoma 1991 in 1995 postavljajo tik ob spomenike padlim v NOB. Ponekod so obdržali rdečo peterokrako zvezdo in ji dodali križ, drugod so zvezdo umaknili.

Policija, vojska in institucija predsednika RS, ki so bile glavne idejne začetnice in nosilke kriminalne državljanske vojne, etničnega čiščenja in agresije, se transponirajo v občekoristne narodne institucije »nove in svobodne RS«. Rezultat: osvobodilna domovinska vojna je naravno nadaljevanje NOB, njun skupni dosežek pa je daytonska mirovna pogodba, sedanja ureditev BiH in RS (države srbskega ljudstva v BiH) je »resnica enkrat za vselej«. Domovinska vojna in NOB se povezujejo v celoto z drugimi »osvobodilnimi« vojnami srbskega ljudstva v dvajsetem stoletju (prva in druga balkanska vojna, prva svetovna vojna) in z vstajami iz devetnajstega stoletja.

Elita ne more obstati zgolj na teh izrabljenih zgodovinskih idejah o »častni, bojevniški in junaški« tradiciji srbskih osvobodilnih vojn. Veliko življenj je bilo žrtvovanih v zadnji vojni, da bi se srbska elita v BiH uspela »emancipirati«, očistiti in homogenizirati na sedanjem ozemlju. Biti mora dodatno podprta, zato uporablja koncept junaške smrti. Nujni del tega sinkretičnega združevanja narativnosti so namreč verski motivi svetnikov zaščitnikov in velikih mučenikov ter seveda junakov kosovskega mita, s katerimi se primerjajo »novi srbski junaki«. Na ta način se

vojna še dodatno upravičuje kot nujna in pravilna »junaška« epizoda v politični »emancipaciji« in homogenizaciji »srbskega ozemlja«, ki ima svojo »častno in osvobodilno« tradicijo, vendar ne more brez orožja in prelivanja krvi, ki so ga zakrivili srbski sovražniki in »tujji mogočniki«. »Mi Srbi za to nismo odgovorni,« sporoča elita, »mi smo se zgolj branili, vemo pa, da vsako vojskovanje terja junake in junaško smrt.« »Domovinska« vojna je vedno junaški podvig, tistih preživelih in tistih manj srečnih, »antično-klasičnih« in »haških« junakov. Od vseh idej, ki jih elita RS ponuja ljudstvu, so te najbolj cinične in čustveno najbolj grobe. S pomočjo teh idej se družine in prijatelji padlih kontinuirano čustveno izčrpavajo, prepričuje se jih, da so bile žrtve decembra 1991 v Slavoniji, junija 1992 na Koridorju ali oktobra 1995 v Sanskem Mostu ključne in da so v iracionalnosti, nepotrebnosti in izprijenosti njihove dobičkarske etnofašistične vojne imele pomen. Družine naj bi bile danes ponosne, ker so vse izgubile, da bi se pretekla in sedanja elita materialno in politično okoristila. Morda najbolj ciničen je primer oficirja JLA, majorja Milana Tepića. Ta je leta 1991 pod pritiskom prisege, ukaza in beograjskih medijskih laži razstrelil sebe, nekaj vojakov hrvaškega zbora narodne garde in skladišče orožja v bjelovarski vojašnici, medtem ko je skoraj sočasno kriminalna politična in policijska elita bosanskih Srbov in Beograda trgovala s sovražnikom – hrvaško in muslimansko stranjo – v vrednosti treh podobnih skladišč. Srbsko trgovanje z orožjem, tihotapljenje nafte, cigaret, vojaškega plena in mamil je divjalo od pomladi leta 1991 do konca leta 1995, srbsko »svetlo orožje« je našlo svojo pot celo do centralne Afrike. Vojna je požirala ljudi, vsaj 1800 iz vrst vojske RS, srbska politična elita pa je kopičila denar: številni zasebni politični in kriminalni imperiji so po vojni zrasli s tem premoženjem. Vojna je predstavljala »junaški vir« ogromnega povojnega bogastva nove ekonomske elite, ki ga je do sedaj s pomočjo politike že nekajkrat oprala in zavarovala. Družine in borci pa so v družbeni realnosti RS dobili spomenike, ulice in invalidske pokojnine. Ideja o junakih in »pravičnih« srbskih borcih v »pravični« vojni je eden od stebrov sedanje elite RS, ki uspešno marginalizira 99 odstotkov značilnosti in rezultatov najbolj umazane evropske vojne v zgodovini. Poudarja le en odstotek zgodbe: »vojna je bila neizogibna, zakrivili so jo 'drugi', v vojni smo se Srbi obranili in združili v celoto, genocida in etničnega čiščenja ni bilo, za zločine so vsi enako krivi, Dayton je usoda, a junake bomo slavili, saj smo končno uresničili naša večna prizadevanja, Republiko Srbsko, ki jo bomo vodili namesto vas«. Ljudstvo je tiho in zgolj kima.

V tej večni igri s kultoma žrtve in bojevnika, v žongliranju z idejami o »legitimnem srbskem ozemlju« in »skozi stoletja manj vrednih in preziranih sovražnikih« elita in ulica znova proizvajata ideologijo perpetuum mobile. Zdi se, da elita, del družbenih skupin in ulica z medsebojno komunikacijo ustvarjajo trdno prepričanje o nujnosti, »normalnosti« in perspektivnosti spopadov in vojn v BiH. Romantizirani, celo najbolj benigni predsodki in mitologije Balkana v veliki meri podpirajo to etnofašistično ideologijo. Kje je izvor prepričanja elite RS in dela ljudstva, da so bili vojna in spopadi nujni, in ne »želja in volja« politike in ljudstva? Morda je to nadomestek za izgubljeno vojaško moč ali za ogromno neznanje in amnezijo na tem območju? Morda obstajata v podtekstu teh sporočil »nevidna« vojska in orožje? Razorožitev ljudstva in oborožitev etnično deljenih zasebnih varnostnih podjetij v BiH se napadalno spregledujejo v slogu starega reka: »naj bo orožje, morda bo še prav prišlo«. V podtekstu stalnega spopada je zagotovo tudi »največji« proizvod vojne: »Dayton«, in sicer Dayton kot »usoda«. Daytonski sporazum lahko spremeni le vojna, na čemer elita RS vztraja in o tem se ne bo pogajala. Doseženi sporazum mora večno trajati, vse dokler čas ne izbriše spomina na nekdanjo »nenormalnost« BiH in za normativ določi novo »normalnost« RS. Republika Srbska za zmeraj, sicer bomo imeli vojno, trdi elita, ki jo podpira ulica.

Sliki 9 in 10: Grafiti v središču mesta, nastali med letoma 2008 in 2012.

Četrta podoba: iracionalizem, zavračanje modernizma in čaščenje fašizma

Opisane podobe etnofašizma v RS temeljijo na iracionalizmu, zato bom zadnjo podobo namenil prav sporočilom s podtekstom globoke iracionalnosti. To ni iracionalnost kot neka posebnost, pač pa iracionalizem kot temelj življenske ideologije in zmedenosti. Le s pomočjo iracionalizma kot nacionalne in politične strategije lahko pojasnimo etnofašistične konstrukcije in razloge za njihovo sprejemanje. Iracionalizem je globoko zakoreninjena strategija in potreba človeka ali družbe, ki se ne more soočiti s sedanostjo, z veliko količino informacij in znanja, z neverjetnimi možnostmi izbire človekovih misli in dejanj. Postkomunistična elita v RS izkorišča to človekovo potrebo in svobodo delovanja pogojuje z etnično pripadnostjo, svobodo idej pretvarja v strah pred drugimi, ki je novi format konzumiranja svobode. Najbolj zaželen manifest etnične, ljudske svobode za srbsko etnokracijo v RS bi se glasil:

Imam svobodo, da se razlikujem od Turka, da sem mu čim manj podoben, da se bojim, ker ne želim, da bi postala Eno – karkoli naj bi to eno pomenilo. Svoboden sem, da zaradi strahu v spomin priključem vsa ponižanja, ki jih je moje ljudstvo utrpelo, vse frustracije zaradi skupnega življenja, bratstva, enotnosti, zaradi majhnih razlik med nami, zaradi katerih je moj jezik tako podoben njegovemu »neobstoječemu« jeziku, moja kuhinja tako podobna njegovi, moji pisatelji tako podobni njegovim. Svoboden sem, da zaradi vsega naštetega preziram in sovražim tistega, pred katerim čutim strah in pred katerim bi želel pobegniti. Svoboden sem, da zaradi tega predelujem, konstruiram in negujem mite in zarote kot novo zgodovino, da se maščujem, si želim in zlahka sprejemem vsak novi spopad. Svoboden sem in pripravljen za večno sovraštvo in vojno. (Slike 9, 10 in 11)

Nova plast iracionalnosti se vsako leto znova, z vsakimi volitvami in iz desetletja v desetletje ustvarja in useda, ne da bi jo kdorkoli produktivno ali kritično prevpraševal. Ljudstvo nima poguma, da bi izstopilo iz te proizvodnjsko-požiralne etnične linije in reklo »dovolj je«.

Zaradi iracionalizma je mogoče čez noč pohoditi mir in stopiti v krvavo vojno. To je lahko prodati ljudstvu, pozneje pa jo upravičiti kot »logično« zaradi razpada Jugoslavije, ne pa kot nepotrebno vojno nasilnega razpada države.

Slika 11: Popolna etnokracija. Predvolilni plakati vladajoče SNSD za splošne volitve 2010 (levo) in lokalne volitve 2012 (desno).

Ljudstvu lahko prodamo zločine, pregone, etnično čiščenje ozemlja RS in vse to razložimo kot zgodovinsko nujo, večno prizadevanje, vojaško »emancipacijo« in kulturno kontinuiteto. S pomočjo iracionalizma se lahko pomirijo ideološko skregani koncepti, a vselej na škodo enega: zaradi nekritične rehabilitacije četniškega gibanja in kolaboracije se pozabljajo antifašizem, AVNOJ in ZAVNOBIH. Iracionalizem omogoča, da nekdanji partizani in prepričani komunisti

čez noč zavržejo svoje dotedanje življenje in postanejo ognjevit četniki in nacionalisti, ki se množično odločajo za krst: vse za narodno enotnost in etno-politično monolitnost.⁷ S pomočjo iracionalizma lahko razložimo dejstvo, da sta se združeni veteranov NOB in srbskih borcev iz zadnje vojne združili v osrednjo borčevsko organizacijo v RS. Njihovi predstavniki izkazujejo čast padlim antifašističnim borcem in žrtvam fašizma, potem pa hitijo na četniška zborovanja, kjer izkazujejo čast največjim nacionalistom in četniškim fašistom druge svetovne vojne.⁸ Družbena realnost se lahko zdi zaradi iracionalizma ljudstvu RS »racionalno racionalna«, medtem ko je ideja velike Srbije postala že »iracionalno racionalna« zamisel. Ali morda ni?

Iracionalizem nestrinjanje in kritiko razume kot izdajo. Izdaja »naše« popolnoma racionalne, logične in naravne iracionalnosti je predvsem »resnična iracionalnost«, »zabloda in zapeljanost«, »avanturizem« in »antipatriotizem«. Le naša iracionalna pričakovanja so racionalna. Igro lahko igramo v neskončnost, vse dokler se ljudstvo ne utruji in preneha prepoznavati svojo podobo v zrcalu preteklosti. Takrat se izgubijo vse smeri: nastane ne le kozmetični etnofašizem, temveč tudi pravi, krvavi fašizem, kot so ga državljani in narodi BiH doživeli med letoma 1941 in 1945 ter 1992 in 1995. V tej zaključni podobi so sporočila ulice in elite RS popolnoma skladna, saj so skupaj preživela in končala dolgo pot predelave zaželenih mitologiziranih idej o »nas« in »njih«, o katerih smo govorili zgoraj. Tako popolno, da njihovih podtekstualnih pomenov ni težko iskati in najti.

Namesto sklepa

V besedilu smo poudarili močno povezavo in interakcijo med sporočili grafitov in politične elite RS ter s tem eno od največjih težav družbenega in političnega življenja v BiH: dejstvo, da srbska družbeno-politična elita in ulica še vedno negujeta in posodabljata etnicizirano, religiozno in zelo razširjeno legitimacijo državljske vojne, agresije in vojnih zločinov kot nujnega, upravičenega in vsiljenega osvobodilno-obrambnega boja srbskega ljudstva v BiH. Ulica in elita vidita etnično očiščeno ozemlje RS kot obljubljeni in skozi zgodovino zaslužen vojaško pridobitev, srbsko dediščino po razpadu SFRJ, ki je potrjena z mednarodnim sporazumom. Legitimacija RS in daytonske BiH terja nenehno zanikanje etničnega čiščenja in genocida ter nekatarično in mitološko interpretacijo zadnje vojne kot ene izmed »srbskih osvobodilnih vojn«. Zdi se, da elita, spodbujena z Daytonskim mirovnim sporazumom, producira in ulica potem reproducira novo, umetno kulturnopolitično realnost v BiH. Realnost, ki lahko zaživi le, če ulici in eliti uspe:

- ustvariti dovolj politično sozvočnih in uporabnih etno-religijskih identitet ter hkrati preprečiti nastanek bolj kompleksnih državljskih in političnih (neetničnih, nereligijskih) identitet;
- s pomočjo politike uničiti kulturni spomin BiH in spomine na multietnično življenje njenih državljanov in narodov, hkrati pa vzpostaviti zgodovinski revizionizem in amnezijo, poenostavljene in mitologizirane etno-centrične narativnosti o mestu in vlogi srbskega ljudstva v zgodovini Balkana, Jugoslavije in BiH;

⁷ Izvršni sekretar SNSD Rajko Vasić se sprašuje, zakaj se v BiH ne morejo zbrati četniki, če se lahko zbirajo »pedri«: »... Ne morem vedeti, ali so vsi fašisti. Četniki niso imeli taborišč, treba je razlikovati med četniki in ustaši. Pri nas pogosto enačimo ustaše, četnike in balije oziroma Turke glede na to, kako kdo imenuje Muslimane ali armado BiH, mudžahedine. Ljudje zaradi nevednosti mislijo, da so vsi enaki. Jaz razumem četnike kot smešno parodijo, folkloro, ne kot nekaj, kar je potrebno prepovedati.« (Vasić v S. B., 2009)

⁸ Vsako leto se na vsesrbskom zborovanju na Manjači v organizaciji četniškega ravnogorskega gibanja in borčevske organizacije Republike Srbske čast izkazuje četniškemu vojvodi z Manjače Urošu Drenoviću, po kateremu je poimenovana ena od banjaluških ulic (umrl je leta 1944 med zavezniškim bombardiranjem nacistične kolone) (Radiotelevizija Srbije, 2011).

- dekonstruirati levičarske ideologije in alternative kot »komunistične zablode« in vsiliti četniške, etno-fašistične, navidezno ideološko nevtralne in nacionalno spravne interpretacije druge svetovne vojne;
- vsiliti idejo o jalovosti in nezmožnosti multietničnega sobivanja z Muslimani in ponuditi vsiljeno kulturno, politično in »emancipatorno« »kontinuiteto« in »normalnost« RS skupaj z idejo o »Daytonu« kot edini mogoči in zato tudi končni družbeni normi in politični ureditvi BiH;
- zagotoviti množično proizvajanje etno-narcisizma, etno-religijske nestrpnosti in sovraštva ter priljubljenih srbskih popnacionalističnih mitov, tradicionalizma, kolektivizma in religijske vznesenosti v šolskih kurikulumih, medijih, javnosti in uradnih predpisih.

Da bi se tovrstna etnokratska konstrukcija obdržala, mora elita prej ali slej ustvariti široko sprejet in »nacionalno osvobajajoč« totalitarni režim, ki temelji na močnem srbskem etno-ekskluzivizmu in pravoslavju. To je, kot nas uči grenka šala iz prejšnjih vrstic tega prispevka, lažje z mlajšo generacijo. Velika večina etno-religijskih grafitov je nastala z odraščanjem generacije, rojene v drugi polovici osemdesetih in prvi polovici devetdesetih let, v času, ko se je etno-politična elita RS krepila in se je intenzivno pozabljalo »nezaželeno« BiH, komunistično in multietnično preteklost.

Med analiziranjem sporočil ljudstva in sporočil elite lahko takoj opazimo presenetljive podobnosti. Sklenemo lahko, da produkcija in konzumacija etno-religijskih grafitov in popnacionalističnih gesel prihaja predvsem »od zgoraj« in je pod močnim vplivom izjav, stališč in idej, ki jih ustvarjajo institucije, stranke in voditelji. Sporočila ulice ne bi imela tako velikega pomena, če elita RS etno-centrične in etno-fašistične retorike ne bi zaostrovala do konflikta. Zdi se, da se aktualni nacionalistični diskurzi ne razvijajo pod neposrednim vplivom pretekle vojne (zaradi njene časovne oddaljenosti), temveč bolj pod vplivom etno-centričnih, etno-ekskluzivističnih idej o zgodovini srbskega ljudstva, Jugoslaviji in njenem razpadu. Določen vpliv na količino etno-religijskih grafitov v Banja Luki imajo tudi vse bolj prisotna medijska in institucionalna promocija in rehabilitacija starih nacionalističnih mitov, mučeniških in »zarotniških« diskurzov in verske zanesenosti. Ne smemo pozabiti niti daytonske institucionalne ureditev RS in BiH ter njune nacionalistične matrice, ki vedno znova proizvaja podobo mikro- in makrofašizma v BiH.

Družbene in politične institucije in voditelji po drugi strani ne poskušajo preprečiti uveljavitve popnacionalizma in mikrofašizma v družbenem diskurzu (v grafitih, besedah in dejanjih). Elita v RS prav nasprotno odprto vodi politično etno-religijsko radikalizacijo in z njo kuje dobiček. Aktualna elita je stopila na pripravljen popnacionalistični teren, a ni storila nič, da bi napetosti umirila, temveč je etnocentrizmu pripisala nove »kvalitete« in mehanizme, ga oblikovala in zaokrožila v popolno etnokratico. Etnokratico, ki je vse bolj etnofašistična, saj njena politična, religijska, intelektualna in akademska elita že leta vsiljuje politične mehanizme (entitetnega glasovanja) in sporočila etno-religijskega ekskluzivizma, diskriminacije, sovraštva in nasilja. Etnofašistično vodenje politike v iskanju populistične podpore veržno podpihuje ozračje strahu in sovraštva do drugega, potrebo po stalnem primerjanju, zanikanju ali onemogočanju »tistega drugega« ter ekonomsko odvisnost od »etniciziranega in izoliranega gospodarstva«. Takšen politični etnofašizem lahko v vsakem trenutku vpliva na družbeno in ekonomsko življenje na vseh ravneh, tudi na pisanje grafitov, navijanje med tekmo, oglaševanje izdelkov, zaposlovanje in zdravstvo. Vse to državljanom vsiljuje etnofašizem kot »normalen« politični trend, ki opolnomoči obstoječe mikrofašizme na ravni posameznika in skupin. Ta trend ukinja kolektivni spomin o etnični strpnosti in sožitju, določa ekonomsko razdelitev prihodkov, dela

in bogastva, s skrbjo za »varnost in samooskrbo« etnokracije. Takrat etnofašizem v že zdavnaj ustvarjeni etnokraciji dobi novi »spin«, novo hitrost in novo »kvaliteto«. Etno-religijski grafiti in politična sporočila se ustvarjajo in berejo, ljudje spremljajo medije, se šolajo, zdravijo, poslušajo in trgujejo v družbeno-političnem kontekstu, močno zaznamovanem s fašizmom in etnocentrično kulturo pozabe. Ko se umetni in etnično monolitni kulturni spomin v daytonski BiH do konca uveljavi kot resnica, postane fašizem družbena norma, merilo družbenega pričakovanja, »normalnosti« in temelj bodoče ureditve. Elita RS se izgublja v spirali ustvarjanja fašističnega političnega režima v etnokraciji, kot je RS. Znova je očitno, da bo etnokracija zaradi svoje samozadostnosti, zaprtosti in militantnosti prej ali slej potonila v breznu fašizma. To igro je mogoče igrati kadarkoli, kjerkoli in na tisoč načinov, a vedno le z enim koncem: uničevanjem.

Prevod: Ksenija Zubković in Urban Tarman

Literatura

- BORAČKA ORGANIZACIJA RS (2008): *Borac 112–113*.
- BROCKMEIER, J. (2002): Remembering and Forgetting: Narrative as Cultural Memory. *Culture Psychology* 8: 15.
- ECO, U. (1995): Ur-Fascism. *The New York Review of Books*, 22. junij. Dostopno prek: <http://www.nybooks.com/articles/archives/1995/jun/22/ur-fascism/> (21. februar 2013).
- INFONERETVA (2011): Bošnjaci su narod koji je sam sebe proglasio narodom 1993. godine. Dostopno prek: <http://infoneretva-izbor.blogspot.com/2011/10/video-dodik-bosnjaci-su-narod-koji-je.html> (21. februar 2013).
- INFONERETVA (2011): Dodik o RS – država srpskog naroda sa ove strane Drine. *IN vijesti*, 28. junij. Dostopno prek: <http://infoneretva.blogspot.com/2011/06/dodik-o-rs-drzava-srpskog-naroda-sa-ove.html> (21. februar 2013).
- INFONERETVA (2012): Predizborni politički cirkus u BiH – Dodik i Putin na plakatu! *IN vijesti*, 13. september. Dostopno prek: <http://www.in-vijesti.com/2012/09/predizborni-politicki-cirkus-u-bih.html> (21. februar 2012).
- NEZAVISNE NOVINE (2011): Dodik: BiH bi za 20 godina mogla da bude samo bošnjačka zemlja. 17. november. Dostopno prek: <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-BiH-bi-za-20-godina-mogla-da-bude-samo-bosnjacka-zemlja-115544.html> (21. februar 2013).
- PEJAKOVIĆ, N. (2012): Miješano meso. Kolumna. *Glas Srpske*, 17. november. (Kolumna umaknjena).
- RADIO SLOBODNA EVROPA (2011): Interview: Republika Srpska president Dodik. 14. oktober. Dostopno prek: <http://www.rferl.org/media/video/24360035.html> (21. februar 2013).
- RADIOTELEVIZIJA SRBIJE (2010): Prizivanje novog Dejtona ugrožava BiH. 2. marec. Dostopno prek: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/Region/537931/Prizivanje+novog+Dejtona+ugro%C5%BEava+BiH.html> (21. februar 2013).
- RADIOTELEVIZIJA SRBIJE (2011): Srpska danas – Svesrpski sabor Manjača 2011. Dostopno prek: <http://www.youtube.com/watch?v=Y3LxdWmcohY> (21. februar 2013).
- RAJKOVIĆ, A. (2010a): Osam decenija kulture i duhovnosti. *Glas Srpske*, 26. september 2010. Dostopno prek: <http://www.glassrpske.com/kultura/vijesti/Osam-decenija-kulture-i-duhovnosti/lat/46252.html> (21. februar 2013).
- RAJKOVIĆ, A. (2010b): Muzej RS slavi 80. rođendan. *Glas Srpske*, 12. januar. Dostopno prek: <http://www.glassrpske.com/kultura/vijesti/Muzej-RS-slavi-80-rodjendan/lat/33618.html> (21. februar 2013).

- RIZNICA SRPSKA (2010): Slobodan Jarčević – Bivši Srbi. Forum. Dostopno prek: <http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=37.0> (21. februar 2013).
- S. B. (2009): Vasić: »Ako se u BiH okupljaju pederi zašto ne bi mogli i četnici ili oni koji sebe zovu četnicima. 24 sata info, 6. maj. Dostopno prek: <http://www.24sata.info/vijesti/bosna-i-hercegovina/6180-Vasic-Ako-BiH-okupljaju-pederi-zasto-mogli-cetnici-ili-oni-koji-sebe-zovu-cetnicima.html> (21. februar 2013).
- S. B. (2011): Na strani srpskih neprijatelja: »Turska nije nikad radila u interesu Srbije.« 24 sata info, 31. avgust. Dostopno prek: <http://www.24sata.info/vijesti/politika/71555-strani-srpskih-neprijatelja-Turska-nije-nikada-radila-interesu-Srbije.html> (21. februar 2013).
- SLUŽBENI GLASNIK GRADA BANJA LUKE: *Statut Grada Banja Luke*. Št. 4/00, 25/05 i 30/07.
- SLUŽBENI GLASNIK GRADA BANJA LUKE: *Odluke o uturđivanju imena ulica i trgova*. Št. 12-012-335/91, SG BL 13/91: 9; 12-012-188/92, SG BL 09/92: 12; 12-012-21/93, SG BL 01/93: 6; 12-012-73/94, SG BL 02/94: 16; 12-012-153/94, SG BL 07/94: 30; 12-012-182/96, SG BL 07/96: 7; 12-012-154/97, SG BL 04/97: 6.
- SLUŽBENI GLASNIK GRADA BANJA LUKE: *Odluke o proglašenju promjene naziva mjesne zajednice*. Št. 12-012-7/94, SG BL 1/94: 27; 12-012-91/94, SG BL 4/94: 9; 12-012-113/94, SG BL 5/94: 3; 12-012-114/94, SG BL 5/94: 3; 12-012-115/94, SG BL 5/94: 4; 12-012-125/94, SG BL 7/94: 29.
- SRNA (2011): Dejton je sudbina. *Nezavisne novine*, 19. novembar. Dostopno prek: <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dejton-je-sudbina-115760.html> (21. februar 2013).
- TABEAU, E., ZOŁTKOWSKI, M., BIJAK, J. in HETLAND, A. (2003): *Izveštaj veštaka u predmetu Slobodan Milošević (IT-02-54) - Etnički sastav i interno raseljena lica i izbeglice iz 47 opština u Bosni i Hercegovini, od 1991. do 1997–1998*. Oddelek za demografiju na Mednarodnem sodišču za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije.
- TODOROVA, M. (1997): *Imagining the Balkans*. New York, Oxford University Press.
- VASIĆ, R. (2012): *Politički ljetopis Rajka Vasića. Blog*. Dostopno prek: http://vasicrajko.blogspot.com/2012_11_04_archive.html (21. februar 2013).
- VIŠEGRAD, GRADSKI PORTAL (2011): U Dobrunu održana centrala manifestacija obilježavanja Vidovdana, krsne slave VRS. 28. junij. Dostopno prek: <http://www.visegrad.ba/u-dobrunu-odrzana-centralna-manifestacija-obiljezavanja-vidovdana-krsne-slave-vrs/> (21. februar 2013).
- ZAVOD ZA STATISTIKU REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE (1991/1993): Rezultati popisa stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava u SRBiH 1991. *Statistički bilten* 219, 220, 221 in 233.

Re/okupacija javnega prostora s sovraštvom in etničnim čiščenjem: pot v etnofašizem

Študija primera: Banja Luka

Prispevek analizira simboliko in pomen uličnih etno-religijskih grafitov, gesel in nalepk ter konzumacijo njihovih (pod-)pomenov v Banja Luki, nekoč vojaško-strateškem, danes pa političnem središču Republike Srbije (RS). Etno-religijski grafiti lahko povzročijo burne odzive ter z narativnimi in vizualnimi kodi posredujejo dominantna obeležja, teme in mite – v našem primeru srbskega etničnega korpusa, ki se tudi v povojnem kontekstu s podarjanjem etno-religijskih razlik, čaščenjem zločinov in vojaških zmag, zmerjanjem in nestrpnostjo zlahka prelevi v sovražni govor. Taka agresivna vidnost »našega« potiska vse drugo in drugačno v nevidnost in podvrže avtocenzuri. Prispevek raziskuje značilnosti in kakovost povezave med produkcijo in konzumacijo etno-fašističnega sovražnega govora v grafitih ter sporočili etno-politične elite RS v javnem, regulativnem in medijskem prostoru. Kontekstualno interpretira diskurz grafitov z vidika državljanske vojne, etničnega čiščenja, napadov na in delitve Bosne in Hercegovine (BiH) ter delovanja političnih elit v Republiki Srbski. Tesna prepletenost med diskurzom ulice in elite kaže, da je populistična legitimacija naštetega še vedno politični cilj, hkrati pa sproža pozabo multietnične preteklosti. Ponuja neprepričljivo kulturno-politično in vojno-emancipatorno »kontinuiteto« in »normalnost« Republike Srbije ter razkriva pravi namen prelivanja krvi, v katerem je nastala.

Ključne besede: street art, javni prostor, etno-religijski grafiti, sovražni govor, nacionalizem, etnično čiščenje, etno-politična elita, etnofašizem, Banja Luka (BiH).

Srđan Šušnica je diplomirani pravnik, publicist in podiplomski študent kulturologije (smer kulturne in religijske študije) na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Živi v Banja Luki in ustvarja v studiju za kulturni aktivizem s.a.j.t.u.m. (susnicas@teol.net)

Nadzorovanje in varčevanje v socialnem varstvu

Razrast varčevalnih ukrepov kot posledica globalne krize finančnega kapitalizma je poleg privatizacije skupnega in razlaščenja ljudi poustvaril tudi nove mehanizme nadzorovanja in kaznovanja: dolg kot temeljno družbeno razmerje se je prenesel tudi na novo socialno zakonodajo in sistem socialnih transferjev, ki so postali orodje kriminaliziranja revščine, poglobljanja razlik, socialne delavce (in sistem socialnega varstva sploh) pa pehajo čedalje globlje v nadzorništvo, moraliziranje in birokratizacijo. Obenem je nova socialna zakonodaja odraz pomanjkanja refleksije o reformi socialne države ter o potrebah in željah ljudi kot temeljnem vodilu oblikovanja programov socialnega varstva – namesto izboljšav pri zagotavljanju dostojnega življenja, ustvarjanju sistema novih socialnih pravic, ki jih zahtevajo nestalne oblike dela in življenja, so ljudje razosebljeni, ponižani, sami in nazadnje predmet vzpenjajočih se sovražnih govorov, šovinizmov in drugih (proto)fašističnih praks. Vpliv varčevalnih ukrepov na socialno varstvo ne zajema zgolj poslabšanja položaja ljudi ter njihove marginalizacije, temveč pomeni tudi korak nazaj za stroko socialnega dela, ki je ljudem čedalje bolj odtujeno in deluje kot podaljšana roka države ter ne nazadnje za skupnosti, kjer ljudje živijo, ki so vedno bolj izčrpane, izpraznjene, se atomizirajo in razdirajo vezi solidarnosti.

Ključne besede: dolg, razlaščenje socialnega varstva, mehanizmi nadzorovanja, modeliranje nove identitete, direktno socialno delo.

Asja Hrvatinić je študentka Fakultete za socialno delo Univerze v Ljubljani. Je aktivistka gibanja 15o, zanima jo področje duševnega zdravlja v skupnosti in aktivistično delovanje znotraj avtonomnih prostorov. (lovely.asja@gmail.com)

politics by other means. Everything that is written in the graffiti has already been said from the pulpits of dominant politics. Finally, examples of »decontamination« of public spaces are listed, i.e. removal of extremist graffiti and street art or their creative subversion.

Keywords: graffiti, street art, neonazism, chauvinism, urban subcultures, anti-fascism, Slovenia.

Mitja Velikonja is full professor of Cultural Studies and head of the Centre for Cultural and Religious Studies at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. He is the author of six monographs and co-author of another one, and has contributed numerous chapters and articles to Slovenian and international anthologies and social science journals. He was visiting professor at Jagiellonian University in Krakow (2002, 2003) and at Columbia University in New York (2009); he was a Fulbright visiting researcher at Rosemont College in Philadelphia (2004/2005) and a research fellow at the Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences in Wassenaar (2012). (mitja.velikonja@fdv.uni-lj.si)

127–140 Srđan Šušnica

Reoccupying Public Space by Hatred and Ethnic Cleansing

Case study: Banja Luka

The article analyses the symbolism and the meaning of ethno-religious graffiti, slogans and stickers especially as they are used on the streets of Banja Luka. The city used to be a strategic centre for armed forces but is today the political centre of Republika Srpska (RS), supposedly a legitimate military conquest of the people of Serbia. Responses in ethno-religious graffiti can be turbulent. In our case, narrative and visual codes transmit dominant messages and myths of the Serbian ethnical corpus which can easily become hate speech, especially in the post-war context, in which ethno-religious differences are being brought to the fore, war crimes and armed victories are being exalted and expressions of non-tolerance are common. This aggressive visibility of »ours« pushes all the rest and anyone who is different into invisibility

and self-censoring. The article researches characteristics and the quality of connection between the production and the results of ethno-fascistic speech in graffiti and in the messages of the RS ethno-political elites in public forums, regulations and media spaces. A contextual interpretation of a graffiti discourse, which was formed in the midst of civil war, ethnic cleansing, attacks on and the separation of Bosnia and Herzegovina and activities of political elites in RS, is offered. The intimate connection between street discourse and that of political elites shows that a populist legitimization of the activities of the RS is still a political goal that also triggers the process of forgetting the region's multi-ethnic past. In Banja Luka, this process offers a »national and spiritual« legitimacy for the existence of RS and seeks to make the city a part of the Serbian ethnic community. It offers an unconvincing cultural-political and war-emancipatory »continuity« and »normality« for the RS and covers up its real intention of bloodshed from which it had emerged. In this it is consistent with Eco's notion of Ur-Fascism.

Keywords: street art, public space, ethno-religious graffiti, hate speech, nationalism, ethnic cleansing, ethno-political elite, ethno-fascism, Banja Luka (BiH).

Srđan Šušnica holds a Diploma in Law and is a M. A. student of cultural and religious studies in the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. He regularly publishes articles. Living in Banja Luka, he is a creative part of the studio for cultural activism s.a.j.t.u.m. (susnicas@teol.net)

143–146 Asja Hrvatin

Austerity, Discipline and Social Security

One of the manifestations of the global crisis of financial capitalism and the policies arising from it was the imposition of austerity measures, which not only resulted in privatization of the commons and general expropriation of the people, but also managed to introduce new mechanisms of discipline and punishment. Debt, being the fundament of relations in society, forced itself into the system of social security: new legislation, regulating welfare benefits, has now shifted to a method for the